

Odboj za časů hanebnosti. Protikomunistická skupina Štěpán Gavenda, Miloš Zemánek a spol.

Komunistický převrat v únoru 1948 byl jen logickým vyústěním poválečného vývoje. Došlo sice k obnovení Československa – jak mezinárodně, tak vnitřně – což nebyla samozřejmost, ale země už zřetelně směřovala do sovětského područí. Přispěli k tomu čeští a slovenští komunisté, ale i nepřipravení, stranicky do sebe zahledění a ustupující demokraté v Národní frontě. Představy o budoucnosti se různily a realita se vyznačovala bezohledností (Akční výbory v továrnách, bankách a školách, vyzbrojené Lidové milice, stupňující se zatýkání, pronásledování a zastrasování).¹ KSČ budovala totalitní režim rychle a bez skrupulí a nemilosrdně likvidovala skutečné i domnělé protivníky. Po sovětském vzoru si vytvořila vlastní pravidla, metody a instituce, které se většinou nestaraly o zákonnost.² Perzekuce a zvláště nabývaly různých podob. Tisíce politických vězňů, mučených a likvidovaných, včetně jejich rodin a přátel, zaplnily komunistické kriminály a lágry, politické násilí vtrhlo do měst, městeček a obcí a nenávratně změnilo životy jejich obyvatel.

Za časů hanebnosti bylo největším každodenním hrdinstvím říci si: „*Tak, s tímhle nechci mít nic společného*“, a také se podle toho zachovat. Nejednou šlo o rozhodnutí v těžké až kritické životní situaci. Mnozí to však dokázali a usilovali o svobodné Československo. Bylo to těžší než za války, protože nebylo jasné, kdo je kdo a komu člověk může důvěřovat. Na straně nepřítele už nestáli nacisté, ale příslušníci vlastního národa – Češi proti Čechům.

Cesty do protikomunistického odboje se lišily a měly četná zákoutí. Dne 4. dubna 1948 uprchl do západního Německa sedmadvacetiletý vyučený zámečnický Štěpán Gavenda. Od jara 1947 žil v Jirkově u Chomutova, kde pracoval u stavební firmy. V jeho případě se jednalo o spontánní rozhodnutí, nikoliv o promyšlený plán. Den předtím ho navštívil František Slaměna, řezník ze Zlína-Louky, jemuž měl poradit, jak se má dostat přes hranice. Slaměna u něj přespál a přitom ho přemlouval, aby šel s ním. Gavenda to odmítal kvůli známosti se Selmou Harthanovou, s níž měl pětiměsíční dítě. Druhého dne se však do Jirkova nečekaně vrátil Josef Tauchmann, který týden předtím ilegálně odešel do Německa. Teď s sebou přivedl svoji přítelkyni a její matku, obě německé národnosti. Tauchmannova příchodu a jeho návštěvy u Gavendy si však někdo všiml a udal ho. Gavenda byl následně předveden na stanici SNB, odkud však utekl a z městské věznice osvobodil Tauchmanna i s oběma ženami. Všichni, včetně řezníka Slaměny

►►►

1 Nejnověji viz VEBER, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008.

2 Srov. JAKOVLEV, Alexander: *Rusko plné křížů. Od vpádu do pádu bolševismu*. Doplněk, Brno 2008.

pak přešli přes Horu sv. Kateřiny a dostali se do americké zóny v Německu.³

Tím případ Štěpána Gavendy – na rozdíl od jiných – nekončí, nýbrž teprve začíná. Po několikadenním pobytu v uprchlickém táboře se rozhodl k návratu do ČSR za účelem nákupu cigaret. Při této příležitosti převzal od různých čl. uprchlíků několik dopisů. Když nakoupil cigarety a doručil dopisy, vrátil se. Do poloviny roku 1948 se do ČSR a zpět vydal za stejným účelem ještě dvakrát. V červnu 1948 navíc začal převádět osoby z ČSR do západního Německa (většinou ze Zlínska, odkud sám pocházel).⁴

V říjnu 1948 dostal v uprchlickém táboře doporučení, aby převedl bývalého majora ČSA Františka Bogataje. V témže měsíci jmenovaného, který patřil k příslušníkům zahraničního protinacistického odboje (velitel paraskupiny CARBON na Slovácku) a po únoru 1948 byl vyloučen z armády, ještě s dalšími osobami do západního Německa převedl. V západním Německu jej právě Bogataj a bývalý major ČSA Rudolf Drbohlav, jenž rovněž patřil k hrdinům protinacistického odboje (člen Moravcova štábu v Londýně), získali v listopadu 1948 ke spolupráci s CIC. Po vyškolení byl vyslán do ČSR s cílem vybudovat na Zlínsku zpravodajskou síť. Gavenda svůj úkol splnil a získal ke spolupráci například poštovního úředníka Františka Turečka nebo dělníka Štěpána Hovorku a dále seznámil se svou špionážní činností Miloše Zemánka, jehož následně převedl do západního Německa. Zemánkovi bylo čtyřiaadvacet let a do exilu přišel z Vojenské akademie v Hranicích, odkud ho vyloučili. Splnění úkolů Gavenda hlásil po návratu do západního Německa Bogatajovi (kr. jméno Robert) a Drbohlavovi (kr. jméno Ralph). Oba patřili pod ERU – Economic Research Unit (Jednotka ekonomického výzkumu) se sídlem v Regensburgu, řízenou plukovníkem Charlesem Katkem a spadající pod americkou zpravodajskou službu.⁵

Po krátkých pobytech v západním Německu byli Gavenda (kr. jméno Gastek) a Zemánek (kr. jméno Mink) opětovně vysíláni do ČSR. Oba vybuovali rozsáhlé špionážní sítě v Praze, na Moravě a na Slovensku, do nichž se zapojila řada civilních osob, příslušníci SNB či vojáci z povolání. Spojení bylo udržováno osobním stykem a přes „mrtvé“ schránky. Jejich členové se soustředili na získávání zpráv vojenského, hospodářského a politického charakteru. Oba se po ČSR pohybovali se zbraní, s falešnými občanskými průkazy (ten Gavendův byl na jméno Jan Klenovský) a s odznaky KSČ na klopách kabátů.

Kurýři Gavenda a Zemánek navštívili ČSR od listopadu 1948 do srpna 1949 asi desetkrát a z ČSR převedli do západního Německa zhruba 62 osob. „*Bude to bohužel ještě hrozně dlouho trvat a utrpení našich lidí bude veliké,*“ líčila v dopise Kozákovým do vlasti, poslaném po Štěpánu Gavendovi a následně zadrženém StB, pisatelka za ce-

» » »

3 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond (dále jen f.) Vyšetřovací spisy – Centrála (dále jen MV-V), vyšetřovací spis a. č. V-5408 MV.

4 Tamtéž, karton (dále jen k.) 2, Protokoly Štěpána Gavendy z 6. a 8. srpna 1949.

5 Výstava Na frontě studené války v Muzeu hl. m. Prahy, kterou v roce 2009 uspořádal Ústav pro studium totalitních režimů a připravil historik Prokop Tomek.

lou rodinu z uprchlického tábora v Německu. „*Nikde ještě není slechu ani dechu po brzkém osvobození. Všude je slyšet něco o pěti letech, to je hrozné. Nám sice možná nekyne též zvláštní osud, to nikdo neví, co nás kde čeká, ale váš život počítám bude stokrát horší.*“ V dopise napsaném 27. července 1949 uvádí, že by se mohli hlásit do Brazílie, Kolumbie, Venezuely nebo Chile, ale zatím trvají na Austrálii.⁶

StB nakonec působení Gavendy a Zemánka odhalila a 1. srpna 1949 je zadržela na Wilsonově nádraží v Praze. Zatčení proběhlo rychle.⁷ StB na jejich příjezd upozornil její spolupracovník (patrně se jednalo o agenta Oldřicha Miholu, který pracoval pro Reicina). Následoval kolotoč brutálních výslechů a postupné zatýkání těch, kteří jim – dobrovolně i za úplatu – pomáhali. Všechny spojoval odpor ke komunistickému režimu, s nímž se neohdli smířit. Ve většině případů byla jejich protikomunistická činnost skutečná. V třicetičlenné špionážní skupině byli zastoupeni muži i ženy, stoupci různých politických stran, různého věku i profesního zaměření.

Nepřehlédnutelná je kontinuita s druhým odbojem. Stejně jako František Bogataj a Rudolf Drbohlav, i Štěpán Gavenda chtěl vstoupit za okupace do zahraniční armády, ale po nezdařeném pokusu o přechod slovensko-polských hranic se ocitl ve vězení. Po propuštění vstoupil do partyzánské skupiny Kovařík, která působila v okolí Zlína a později v Bílých Karpatech. Zúčastnil se bojových akcí proti nacistům se zbraní v ruce a při jednom střetu utrpěl zranění levé nohy, které ho v prosinci 1944 vyřadilo z další činnosti.⁸ Také Miloš Zemánek se zapojil do partyzánského hnutí. Byl členem první čs. partyzánské brigády Jana Žižky a bojových akcí se účastnil od konce roku 1944 až do května 1945. Pokud stojí výzkum III. odboje na počátku, pak i II. odboj má stále hluboké mezery. V procesu se Štěpánem Gavendou byla odsouzena také Marie Dibelková k 15 letům vězení. Její rodiče vlastnili grunt (přes 20 ha), tatínek byl sedlák, pokrokový hospodář a agrárník. Za okupace řekl svým třem synům: „*Doba je zlá, musíme pomáhat těm, kteří to potřebují, ale nebudeme to říkat mamince a sestrá, aby neměly zbytečný strach.*“ Maminka si zavolala své tři dcery a řekla jim: „*Doba je zlá, budeme pomáhat těm, kteří to potřebují, ale nebudeme to říkat tatínkovi a bratrům, aby se o nás nebáli.*“ Jaké bylo překvapení, když po válce sovětský velitel partyzánů děkoval za pomoc nejen panu Dibelkovi, ale i paní Dibelkové.⁹ To však ve spisech nenajdeme, o odboji agrárníků v nich není ani zmínka.

►►►

6 ABS, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-5408 MV, k. 4, obálka 5, Dopis Kozákovým z 27. 7. 1949.

7 „*Po příjezdu do Prahy Zemánek šel přede mnou a dole v tunelu u vchodu k vanovým lázním jsem se sešel s Hovorkou, kterému jsem řekl, aby vyšel před nádraží,*“ vyličil zatčení Gavenda. „*Při východu nahore na schodech jsem spatřil Olina a vzápětí nato došlo k mému zatčení, kterýžto zákrok byl tak rychlý, že jsem nemohl použít pistole, kterou jsem nosil u sebe.*“ Tamtéž, k. 2, Protokol Štěpána Gavendy z 8. srpna 1949, s. 92.

8 Zapojení Štěpána Gavendy do protinacistického odboje viz ČVANČARA, Jaroslav: *Někomu život, někomu smrt. Československý odboj a nacistická okupační moc 1943–1945*. Laguna, Praha 2007, s. 256.

9 ROKOSKÝ, Jaroslav: Marie Chalupová – O selském gruntu, údělu vězňených žen komunistickým režimem a o životě po propuštění. In: *Hovory o Československu* (DVD). FF UJEP Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2006.

Jak vysokou daň zaplatili lidé kolem Štěpána Gavendy za to, že se zapojili do protikomunistického odboje? Státní soud v Praze nejprve soudil vojáky z povolání.

Dne 24. října 1949 byli odsouzeni k trestu odnětí svobody Radovan Vaněk na 22 let, Jaromír Dvořák na 17 let, Jaroslav Blavíc na 3,5 roku a Jan Pala na 3 roky. Sbírali vojenské zprávy a vyzradili například údaje o vojenském cvičení a nových zbraních ČSA.¹⁰

O půl roku později, 18. a 19. května 1950, probíhalo hlavní přelíčení s deseti osobami v čele s Jaroslavem Rulcem. Před Státním soudem v Praze se zodpovídali z toho, že pronikli do KV StB v Praze, do ministerstva zemědělství a konečně do n. p. Tesla a řadu měsíců získávali z těchto pramenů cenné informace. Příslušníci SNB Václav Vrba a Karel Mareš obstarali služební odznak, papíry a obálky s razítky StB, údaje o organizačním rozdělení a velitelích, o probíhajících pátráních atd. Antonín Vospálek, úředník ministerstva zemědělství, předával Rulcovi mj. zápisy o měsíčních poradách o kontrole plnění plánů či zápisy z pracovních schůzí styčných úředníků ministerstva zemědělství. Radiomechanik Václav Kešner z n. p. Tesla předal popis továrny, informace o závodních milicích, o politických poměrech v podniku a originál radarové lampy. Student přírodních věd Jaroslav Rulc, Mareš a Vospálek byli odsouzeni k doživotnímu trestu, Vrba na 30 let a zbývajících šest obžalovaných k trestům odnětí svobody v trvání od 15 do 25 let.¹¹

Hlavní líčení se skupinou Štěpána Gavendy se konalo ve dnech 21. až 23. června 1950 před Státním soudem v Praze (tedy těsně po procesu s dr. Miladou Horákovou). Souzeno v něm bylo 17 osob, z toho pět žen. Byli souzeni ze: a) zločinu velezrady, b) zločinu vyzvědačství, c) zločinu ohrožení obrany republiky, d) zločinu neoznámení trestných činů.

Organizátor špionážní činnosti agent CIC Gavenda byl odsouzen k trestu smrti (po odvolání změněn na doživotí), Zemánek na doživotí, Josef Matějka, technický úředník, rovněž na doživotí (sděloval údaje o firmě Spofa, o přidělu surovin, o seznamu výrobků atd.), tři osoby na 20–25 let odnětí svobody, šest osob na 10–16 let odnětí svobody, čtyři osoby na 1–3 roky odnětí svobody a stíhání jedné osoby bylo zastaveno.¹²

Případ Štěpána Gavendy tím – na rozdíl od ostatních – neskončil. Příslušníci III. odboje nebyli jen hrdinové bez bázně a hany, což platí i pro Štěpána Gavendu. Neměl lehký život. Již jako mladík zažil drobné kolize ze zákonem a nějaký čas pobyl v polepšovně. Pro Štěpána Gavendu se hodí označení dobrodruh. Současně to byl muž činu, který se nikdy nevzdával.

>>>

10 ABS, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-5844 MV.

11 ABS, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-5408 MV. Trestní oznámení v případě Rulc Jaroslav a spol. bylo podáno 25. listopadu 1949. Rozsudek Státního soudu v Praze byl vynesen dne 19. května 1950.

12 Tamtéž. Trestní oznámení v případě Gavenda a spol. bylo podáno dne 28. ledna 1950. Rozsudek Státního soudu v Praze byl vynesen dne 23. června 1950.

Dne 2. ledna 1952 uprchl Gavenda s pěti dalšími trestanci z věznice Leopoldov. S jedním z nich, s Jaroslavem Burešem, přešel 30. ledna do západního Německa, kde vyhledal svého nadřízeného Františka Bogataje s úmyslem znovu se zapojit do protikomunistického odboje. Nezískal si však jeho důvěru a zájem o jeho služby neměla ani polská špionáž. Rozhlasové stanici Svobodná Evropa podal podrobné zprávy o poměrech ve věznicích a v komunistickém ČSR. V táboře Valka navázal spojení s agentem CIC Janem Cizikem, který s jeho cestou do ČSR k plnění špionážních úkolů souhlasil. V říjnu 1952 se tak Gavenda vrátil do ČSR, znovu sbíral špionážní zprávy (zakresloval vojenské objekty) a kontaktoval osoby. Po čtrnáctidenním pobytu v ČSR se vracel do západního Německa. Použil přitom cestu přes území NDR, kde ho však po přestřelce dopadli bezpečnostní orgány NDR a vojáci sovětské armády a předali do ČSR. Dne 15. dubna 1954 ho Krajský soud v Uherském Hradišti jako nenapravitelného a všeho-schopného zločince odsoudil k trestu smrti. „*Jde o nebezpečné individuuum, které je nutno zneškodnit,*“ zdůvodnil svůj návrh generální prokurátor Suchomel.¹³ Dne 28. června 1954 byl Štěpán Gavenda ve věznici na Pankráci popraven.

Většina odsouzených v jeho případě se ocitla na svobodě po velké amnestii v květnu 1960, jiní po amnestii v květnu 1962 (případně v květnu 1964). Miloš Zemánek, jemuž byl trest z doživotí změněn na 25 let, byl propuštěn až v květnu 1965.¹⁴ Jako ostatní ho propustili na podmínku, v jeho případě na sedm let. Všichni jen velmi obtížně sháněli zaměstnání a mohli vykonávat většinou pouze dělnické profese.

Kam zmizela po únoru 1948 poctivost a odvaha? ptají se občas lidé. Jenže ona nezdisovala. Lidé jako Štěpán Gavenda, František Bogataj, Rudolf Drbohlav nebo Miloš Zemánek zaujali jasný postoj: otevřeně se postavili totalitě. Bojovali proti nacismu a pak i proti komunismu. Byli to stateční muži. A jim podobných se našla spousta. Češi nebyli zbabělci. Nestáli se sklopenými hlavami. V časech hanebnosti, kdy se popravovalo, mučilo a zavíralo za jiné přesvědčení, bojovali za svobodu a demokracii naší země.

» » »

13 *Národní archiv* (dále jen NA), f. Generální prokuratura, nezpracováno, sp. zn. Jan 88/54.

14 NA, f. Správa sboru nápravné výchovy (SSNV), nezpracováno, osobní spis Miloše Zemánka; ABS, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-5408 MV, k. 2, Usnesení Krajské prokuratury Praha ze dne 10. května 1965.